

УДК 821.161.2.02Бар-991

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/77-3-29>**Ольга ФЕДЬКО,***orcid.org/0000-0002-5514-9377*

викладач кафедри філософії та українознавства

Українського державного університету науки та технологій

(Дніпро, Україна),

аспірантка кафедри української та зарубіжної літератур і методик їх навчання

Тернопільського національного педагогічного університету

імені Володимира Гнатюка

(Тернопіль, Україна) *fedkoolha1986@gmail.com***УКРАЇНСЬКИЙ БАРОКОВИЙ ТРАКТАТ: ПАРАДИГМАТИКА ЖАНРУ**

Статтю присвячено з'ясуванню жанрової парадигматики українських богословських трактатів епохи Бароко, закономірностей впливу на них національно-політичного, соціального та конфесійного чинників, виявленню їх художньо-стильових тенденцій. Наголошено, що у процесі становлення трактату як літературного жанру прослідковується чітка хронологія появи таких творів і своєрідна їх комунікативна логіка, що пов'язана із структуруванням тексту. Щодо хронології появи творів, то вона залежала від релігійної ситуації, що склалася наприкінці XVI ст. Визначивши коло подій, які безпосередньо вплинули на розвиток трактату, виокремлено основні етапи його побутування в українському письменстві епохи Бароко. Зазначено, що першооснови появи жанру в українській традиції пов'язані із національно-культурним поступом у XVI ст., який пов'язують із сприянням йому деяких українських магнатів. Цей етап запропоновано іменувати доберестейський. Його основу складають «Ключ Царства Небесного» (1587) Герасима Смотрицького, «О єдиной істинной православної вірі» (1588) Василя Суразького «Казання... Кирила патріарха єрусалимського» (1596) Стефана Зизанія (Тустановського), «Унія» (1595) Іпатія Потія. До поберестейського періоду віднесено такі твори: «Оборона церковної єдності» (1617) Лева Крєвзи, «Книга о вере единой» (1619–1621) та «Палінодія, або Книга про оборону» (1621) Захарія Копистенського, «Тренос» (1610), «Виправдання невинності» (1621) та «Оборона виправданям» (1621), «Апологія» (1628) та «Паранезис» (1629) Мелетія Смотрицького, «Дзеркало богословія» (1618) Кирила Транквіліона-Ставровецького. До могилянського періоду – трактат Касіяна Саковича «Перспектива і пояснення облуд, ересей і забобонів греко-римської церкви» (1642), «Літос, або Камінь із проці святої руської православної церкви» (1644), яку приписують Петрові Могилі, Пахомія Войни-Оранського «Дзеркало, або завіса» (1645) та Івана Дубовича «Образ Східної православної церкви» (1645). Завершальним етапом активного побутування жанру виокремлено другу половину XVII – першу половину XVIII ст. Це трактати Павла Бойми «Стара віра» (1668), Лазаря Барановича «Нова міра старої віри» (1676), Іоанкія Галятовського «Стара Західна Церква...» (1678), «Розмова білоцерківська» (1663), «Fundamenta» («Основи») (1683), «Боги поганські» (1686), «Месія правдивий» (1669), «Лебідь...» (1679), «Коран Магомета» (1683), Інокентія Гізеля «Мир з Богом чоловіку» (1669), «Про походження Святого Духа» (1682) Адама Зерникова, «Камінь віри» (1728) Стефана Яворського, «Дослідження про розкольницьку брянську віру» (1745) Дмитрія Туптала. Ці твори відображають досвід тодішніх авторів і представляють різні стилістичні, конфесійні та структурні моделі жанру. Зроблено висновки, що жанр трактату від кінця XVI до першої половини XVIII ст. пройшов важливий етап свого розвитку і набув вагомого значення в суспільному й культурному житті, із суто церковних рамок виокремився у літературний супровід міжконфесійних дискусій.

Ключові слова: трактат, бароко, автор, стиль, концепт, художня своєрідність, жанр.

Olha FEDKO,*orcid.org/0000-0002-5514-9377*

Lecturer at the Department of Philosophy and Ukrainian Studies

Ukrainian State University of Science and Technology

(Dnipro, Ukraine),

Graduate student at the Department of Ukrainian and Foreign Literature and Methods of their Study

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

(Ternopil, Ukraine) *fedkoolha1986@gmail.com***UKRAINIAN BAROQUE TREATISE: PARADIGMATICS OF THE GENRE**

The article is devoted to clarifying the genre paradigmatics of Ukrainian theological treatises of the Baroque era, patterns of influence on them by national-political, social-confessional factors, and revealing their artistic and stylistic tendencies. It is emphasized that in the process of formation of the treatise as a literary genre, a clear chronology of the appearance of such works and their peculiar communicative logic related to the structuring of the text is followed. As for

the chronology of the appearance of the works, it depended on the religious situation that developed at the end of the 16th century. Having determined the circle of events that directly influenced the development of the treatise, the main stages of its existence in Ukrainian literature of the Baroque era are highlighted. It is noted that the origins of the appearance of the genre in the Ukrainian tradition are connected with the national and cultural momentum in the 16th century, which is associated with the support of some Ukrainian magnates. This stage is proposed to be called the Doberestian stage. It is based on «The Key to the Kingdom of Heaven» (1587) by Herasym Smotrytskyi, «On the One True Orthodox Faith» (1588) by Vasyl Surazskyi, «Sermon... by the Patriarch of Jerusalem Kirill» (1596) by Stefan Zyzanius (Tustanovskyi), «Union» (1595) Ipatii Potii. The following works belong to the Poberestian period: «Defense of Church Unity» (1617) by Lev Krevza, «The Book of One Faith» (1619–1621) and «Palinody, or the Book of Defense» (1621) by Zakhariya Kopystensky, «Trenos» (1610), «Justification of innocence» (1621) and «Defense of justification» (1621), «Apology» (1628) and «Paranesis» (1629) by Meletii Smotrytskyi, «Mirror of theology» (1618) by Kyryl Tranquilion-Stavrovetskyi. To the Mohyla - the treatise by Kasian Sakowicz «Perspective and explanation of delusions, heresies and superstitions of the Greco-Roman Church» (1642), «Litos, or Stone from the chapel of the holy Russian Orthodox Church» (1644), which is attributed to Petro Mohyla, Pachomius Voyna-Oransky «The Mirror, or the Curtain» (1645) and by Ivan Dubovych «Image of the Eastern Orthodox Church» (1645). The second half of the 17th - the first half of the 18th centuries is singled out as the final stage of the active existence of the genre. These are treatises by Pavel Boyma «Old Faith» (1668), Lazar Baranovych «New Measure of the Old Faith» (1676), Ioanikiy Galyatovskyi «Old Western Church...» (1678). «White Church Conversation» (1663), «Fundamenta» («Fundamentals») (1683), «Pagan Gods» (1686), «True Messiah» (1669), «Swan...» (1679), «Mohammed's Koran» (1683), «Peace with God to a Man» (1669) by Innokentii Gisel, «On the Origin of the Holy Spirit» (1682) by Adam Zernikov, «The Stone of Faith» (1728) by Stefan Yavorskyi, «Studies on the Schismatic Bryansk Faith» (1745) by Dimitrii Tuptal. These works reflect the different experiences of the authors at the time and represent different stylistic, confessional and structural models. It was concluded that the treatise genre from the end of the 16th century to the first half of the 18th century passed an important stage of its development and gained significant importance in social and cultural life, from a purely ecclesiastical framework it became a literary accompaniment to inter confessional discussions.

Key words: *treatise, baroque, author, style, concept, artistic originality, genre.*

Постановка проблеми. Епоха Бароко, що означається в українській традиції кінцем XVI – кінцем XVIII ст., не тільки змінила життя України, а й сформувала нові культурні дискурси, була досить продуктивною у жанровому аспекті, стимулювала пошуки авторів із метою якомога точніше відобразити героїчні сторінки життя народу у літописанні, психологічні колізії у віршуванні та драматургії, національну ідентичність у житійній та ораторсько-проповідницькій прозі у складних екзистенційних умовах. Спостерігалася як трансформація традиційних літературних жанрів, так і утворювалися нові, зокрема віршовані і драматичні, поява яких була зумовлена поворотом тодішньої України у бік європейської освіченості. Не менш важливим чинником у жанротворенні епохи Бароко були естетичні потреби у колах шляхти та міщанства, які дуже часто забарвлювалися релігійними почуттями. Відстоювалися не лише державні інтереси, а й церкви. Діяльність тодішніх авторів також розцінювалася як праця на благо вітчизни і церкви. Їх твори були спрямовані не тільки на задоволення естетичних, пізнавальних, виховних потреб читача, а й були прив'язані до обслуговування церковного життя, релігійного культу. Такими тогочасними творами були богословські трактати. Наукове їх осмислення дає змогу окреслити визначальні тенденції становлення жанрової системи українського письменства епохи Бароко, продемонструвати тяглість та унікальність української культури, виявити найглибинніші світо-

глядні та естетичні зв'язки історичних подій і національного літературного процесу.

Аналіз досліджень. Вагому роль у теоретичній рецепції українського барокового трактату зіграли праці К. Борисенко (Борисенко, 2008), І. Ісіченка (Ісіченко, 2011), О. Матушек (Матушек, 2013), Н. Поплавської (Поплавська, 2007), Р. Радишевського (Радишевський, 2018), С. Сухаревої (Сухарева, 2015), Р. Ткачука (Ткачук, 2019), Л. Ушкалова (Ушкалов, 1994). Незважаючи на ці студії, проблема потребує подальшого дослідження.

Мета статті – з'ясувати жанрову та художньо-стильову специфіку українських богословських трактатів епохи Бароко, закономірності впливу на них національно-політичного, соціального та конфесійного чинників.

Виклад основного матеріалу. Епоха Бароко репрезентувала в українському письменстві упродовж XVII–XVIII ст. досить розлогий масив творів, які можна за певними ознаками віднести до барокових трактатів. Насамперед відзначимо, що трактат – це характерна для середньовічної й доби Відродження і Реформації філософії та богослов'я літературна форма твору, в якому докладно обмірковується окреме питання чи проблема (Трактат). Вони можуть мати змішаний, конфесійно-світський, зміст, у якому поєднуються церковна тематика із історичною, полеміка із обговоренням світських проблем.

У процесі становлення трактату в українському письменстві як літературного жанру про-

слідковується чітка хронологія появи таких творів і своєрідна їх комунікативна логіка, що пов'язана із структуруванням тексту. Щодо їх хронології, то вона залежала від релігійної ситуації, що склалася наприкінці XVI ст. на землях України. Київська митрополія внаслідок активного поширення у Західній Європі ідей Реформації і Контрреформації розкололася на дві частини, одна з яких залишилася у підпорядкуванні Константинопольського патріарха, а інша – Папи Римського. Така ситуація вплинула не лише на релігійне життя, церковну догматику, створення відмінних конфесійних ідентичностей, а й на соціально-економічний, політичний, культурний розвиток українських земель, визначила зміни в менталітеті суспільства. П. Сас у монографії «Витоки українського націотворення» зазначає, що після Берестейської церковної унії 1596 р. спостерігається активна конфесіоналізація, наслідком якої було формування нових релігійних свідомостей, реформи релігійного життя, поява братств, нових типів навчальних закладів, інтенсифікація літературного життя, зростання активності Церкви у релігійно-організаційній та освітній сферах. Культурно-освітній та релігійно-реформаційний рух набуває політичного характеру, проявом чого стало відновлення 1620 р. православної ієрархії (Сас, 2010: 36-37). Після затвердження у 1633 році на коронаційному сеймі польським королем Владиславом IV «Диплома для православних» легалізувалася православна церковна ієрархія. Митрополитом Київським і Галицьким став Петро Могила. Це на певний час припинило полеміку між православними, уніатами та католиками. Період називають «могилянською добою» і він припадає на 30–40 роки XVII ст. Важливою його засадою було упорядкування внутрішнього життя церкви як цілісного організму після безправ'я Київської православної митрополії. Серед основних завдань – систематизація та виправлення догматики, обрядовості, а також вдосконалення церковної освіти, відновлення ефективної системи управління церковною юрисдикцією, визначення статусу і повноважень різних церковних інституцій, розподілення владних функцій єпископату та предстоятеля (Головащенко, 1997).

Наступним етапом у вирішенні догматично-богословських проблем була друга половина XVII ст. На тлі бурхливих історичних подій, пов'язаних з діяльністю Богдана Хмельницького та після його смерті Українського гетьманату, прикметною рисою українського письменства «залишається симбіоз архаїки й новації, який проявляється на всіх рівнях жанрової модифіка-

ції і змістової наповненості» (Історія, 2014: 344). Зазначені особливості культурно-релігійної та політичної ситуації в Україні впливали не тільки на самосвідомість тогочасного українського суспільства, насамперед представників політично активних соціальних верств населення, а й на літературний процес, зокрема появу трактатів. Сюди можна також долучити тенденції, які були поширені у той час в Європі.

Визначивши коло подій, які безпосередньо вплинули на розвиток трактату, варто виокремити основні етапи його побутування в українському письменстві епохи Бароко. Першооснови появи жанру в українській традиції асоціюються із національно-культурним поступом у XVI ст., що пов'язують із сприянням йому деяких українських магнатів. Зокрема князя Костянтина Острозького, який 1576 року у своєму родовому місті Острозі заснував найстарішу українську науково-освітню установу – Острозьку слов'яно-греко-латинську школу (академію).

Вагоме значення у літературному розвитку жанру мали ідеї Реформації та Контрреформації, які стали чинником активізації не тільки суспільно-політичного життя, а й культурного. Активізується міжконфесійна полеміка. В українському письменстві з'являються такі трактати, як «Ключ Царства Небесного» (1587) Герасима Смотрицького, «О единой истинной православной вірі» (1588) Василя Суразького «Казання... Кирила патріарха єрусалимського» (1596) Стефана Зизанія (Тустановського) «Унії» (1595) Іпатія Потія. Цей етап пропонуємо іменувати *доберестейський*.

Після проголошення Берестейської унії 1596 року конфесійна ситуація дещо змінилася. До апологетичного діалогу, крім православних і католиків, долучаються прихильники унійної церкви. Наприклад, Іпатій Потій трактатами «Герезія» і «Гармонія» (1608). Апологет католицизму Петро Скарга видає «Synod Brzeski» і «Obrona Synodu Brzeskiego» (1597). У 1617 році опубліковано твір уніатського апологета Лева Кревзи «Оборона церковної єдності», у діалог із Левом Кревзою вступає своїми трактатами «Книга о вѣрѣ единой» (1619–1621) та «Палінодія, або Книга про оборону» (1621) Захарія Копистенський. Мелетій Смотрицький долучається творами «Тренос» (1610), «Виправдання невинності» (1621) та «Оборона виправданьям» (1621), «Апологія» (1628) та «Паранезис» (1629). Кирило Транквіліон-Ставровцький у 1618 році – трактатом «Дзеркало богословія». Цей етап називаємо *поберестейський*.

У наступний, *могилянський*, період (30–40-і роки XVII ст.), що пов'язаний із діяль-

ністю визначного церковного, культурного і освітнього діяча, основоположника українського національно-культурного відродження в Україні, Петра Могили, у Кракові Касіян Сакович опублікував трактат «Перспектива і пояснення облуд, ересей і забобонів греко-римської церкви», в якому критику спрямував проти православної і уніатської церкви. У відповідь йому у 1644 з'явилася праця «Літос, або Камінь із прощі святої руської православної церкви», яку приписують Петрові Могилі. А у 1645 році – Пахомія Войни-Оранського «Дзеркало, або завіса» та Івана Дубовича «Образ Східної православної церкви».

У другій половині ХУІІ ст. також написано декілька богословських трактатів, в яких продовжено міжконфесійну суперечку. У 1668 році у Вільно опубліковано твір Павла Бойми «Стара віра». Йому у відповідь Лазар Баранович у 1676 році у Новгород-Сіверську видає твір «Нова міра старої віри». А у 1678 році у цій же друкарні опубліковано трактат Іоанікія Галятовського «Стара Західна Церква...». Йому також належать трактати «Розмова білоцерківська» (1663), «Fundamenta» («Основи») (1683), «Боги поганські» (1686), «Месія правдивий» (1669), «Лебідь...» (1679), «Коран Магомета» (1683). До цієї групи трактатів варто віднести також твори «Мир з Богом чоловіку» (1669) Інокентія Гізеля, «Про походження Святого Духа» (1682) Адама Зерникова.

У першій половині ХУІІІ ст. в осередку українських інтелектуалів опротестовується церковна реформа в Росії (у 1728 році з'явився трактат «Камінь віри» Стефана Яворського) та розкольники («Дослідження про розкольницьку брянську віру» (1745) Димитрія Туптала).

Твори, які стали предметом нашого дослідження, відображають різний досвід тодішніх авторів і представляють різні стилістичні, конфесійні та структурні моделі. У першу чергу, вони були упереджені щодо правильності певних церковних доктрин опонентів, ортодоксальності/незаконності Берестейської унії, ідеологічних протиріч Сходу і Заходу та деяких історичних подій. Це структурно непрості тексти, що включають авторські інсинуації, спогади, за їх багатозначністю завжди проглядається підтекст. Богослов, як правило, заглиблюється в складні взаємини між філософією і релігією, влучно вплітає у текст імена давньогрецьких і римських мислителів, істориків, а також античних авторів, але, визнаючи важливість світської науки, він твердо вірить, що справжня внутрішня духовність виходить за рамки мирської мудрості. Сьогодні важливо пра-

вильно розшифрувати всі коди і значення закладеного в них підтексту.

Варто зазначити, що підвалини цьому було закладено з середини ХVІ століття. У культурній традиції України окреслилася тенденція, яка полягає в лінгвістичній та семантичній адаптації стандартних релігійних текстів до рівня сприйняття освіченого мирянина, прикладом чого є Острозька Біблія. Книжники Острозького культурного осередку, наприклад, глибоко вивчали давньоруські рукописи, копіювали та перекладали греко-візантійські твори та старослов'янські пам'ятки різних періодів, редагували популярні рукописні збірки. Щоб підвищити значимість церковнослов'янської мови, у 1586 році було запроваджено для вивчення рукописну слов'янську граматику болгарського ексарха Іоанна (Нічик та ін., 1990: 145).

Такий підхід до текстологічної роботи був споріднений із західноєвропейським доби Відродження та Реформації і давав можливість тексту Святого Письма бути доступним для широкого кола аудиторії. Це досягалося перекладами Біблії національними мовами (Сас, 2010: 53). Таким чином Святе Письмо набуває ширшого авторитету, стає опорою у створенні богословських концептів та тлумаченні релігійних догм. А його коментування у руслі церковного канону замінюється міжконфесійними дискусіями, що підтверджується зокрема трактатами.

Унікальні моделі богословських трактатів як літературного супроводу міжконфесійних дискусій запропонували книжники Острога – Герасим Смотрицький і Василь Суразький, які у своїх творах розгорнули концептуальні світоглядні засади острозьких книжників щодо віри. Трактат Герасима Смотрицького «Ключ царства небесного» став чи не першою відповіддю православних на пропозиції католиків об'єднатися у вірі (трактат Бенедикта Гербеста «Віри церкви римської висновки»). Оповідь спрямована на обстоювання автором ідеї острозьких інтелектуалів про спасіння особистою вірою своєї ідентичності та про рівність прилучення до божественної істини кожного індивіда. Виокремлюючи цей принцип засадничим, на якому повинна будуватися віра, Герасим Смотрицький надає великого значення принципам рівності, взаємоповаги ієрархів і пастирів, різко осуджує в цьому контексті католицьких апологетів. Наголошує на взаємоповазі між віруючими у спілкуванні.

Ця ідея проходить і у творі Василя Суразького «О единой истинной православной вірі». М. Грушевський переконаний, що він «писався паралельно з «ключем» і вийшов роком пізніше – по

духу дуже близький, – і в цілім ряді точок дійсно паралельний у викладі, так що являється немов науковим (по-своєму!) обґрунтуванням Герасимового памфлету...» (Грушевський, 1995: 85). Трактат, враховуючи його обсяг та авторську вправність переконувати, став основою усвідомлення поняття «віри» православними. Наслідуючи відомих богословів, філософів Кирила Ієрусалимського (трактував поняття у двох значеннях: віра, що корисна для душі, вона переважно має повчальну функцію, та віра, що дарує Ісус Христос як благодать), Анастасія Синаїта, за міркуванням якого віра є добровільним переконанням, тим, що існує всередині людини, Іоанна Дамаскіна, який вважав, що віра, щоб стати досконалою, повинна ілюструватися слуханням Святого Письма, Василь Суразький відвів у православній апологетиці важливе місце концепту *віра*, що в усіх позиціях є обов'язковим і непорушеним та повинна служити важливим апологетичним аргументом.

Вагомий внесок у розвиток трактату у поберестейському періоді мав Іпатій Потій, один із провідних апологетів унійної церкви. Іван Франко назвав його «плодючим письменником», який «живо відчував» потреби часу (Франко, 1983: 517). Кирило Студинський відмітив, що Іпатій Потій «вмів писати приступно, часом з гумором і дотепом» (Студинський, 1911: 16). Його трактат, наприклад, «Гармонія», хоча й зорієнтований на богословські проблеми, характеризується художньою вправністю. У ньому полеміст, апелюючи виключно до теологічних аргументів, намагався згладити розбіжності між церквами, явно намагаючись уникати роздратованого тону та кепкування. Постійно наголошував, що прагне не повчати, а нагадувати читачам уже відомі догматичні положення, аби кожен переконувався, що між Церквами немає справжніх суперечностей, бо обидва вчення є істинними, а супротивники – частинами єдиного церковного організму. І це не поодинокий приклад. У творі наявні жваві розповіді, авторські конструкції, що є підставою вважати автора одним із репрезентантів барокового стилю у трактатах.

Можна також констатувати, що у цей період трактати набувають нових ознак. Зокрема, посилюється публіцистична спрямованість, чіткіше проявляється суб'єктивність авторського тексту. А у 20-х роках XVII ст. у трактатах знову посилюється мотив збереження старожитної церкви, її догматики, традицій. Такі тенденції ілюструються діалогом трактатів уніатського апологета Лева Крєвзи «Оборона церковної єдності» і Захарія Копистенського «Книга о вѣрѣ единой» та «Палінодія, або Книга про оборону». Попри з'ясування

різних догматичних проблем, які потребували негайного вирішення, трактат пройшов важливий етап розвитку і набув вагомого значення у суспільному і культурному житті України.

Непростим періодом в історії трактату була могилянська доба. Систематизація та виправлення догматики, обрядовості, а також вдосконалення церковної освіти, відновлення системи управління церковною юрисдикцією, визначення статусу і повноваження різних церковних інституцій, розподіл владних функцій єпископату – ось проблеми, які необхідно було вирішити Петрові Могили (Головащенко, 1997). Тогочасні трактати певним чином торкалися цих проблем. Це «Перспектива і пояснення облуд, ересей і забобонів греко-римської церкви» Касіяна Саковича, «Літос, або Камінь із прощі святої руської православної церкви» Петра Могили, «Образ Східної православної церкви» Івана Дубовича, «Дзеркало, або завіса» Пахомія Война-Оранського. Однак, на думку С. Сухаревої, полемічні аспекти стали поступово змінюватися на виключно богословські розходження, а також у творах з'являється «система барокових образів, словесних фігур» (Сухарева, 2015: 131). У кожному творі спостерігається властива бароко художньо-риторична стилізація, якій сприяла діалогічність текстів, що відчувається з перших рядків майже у кожному трактаті через конкретне звертання до опонента, критику його позиції, звинувачення у неправдивості його тверджень.

Отже, жанр трактату від кінця XVI – першої половини XVIII ст. пройшов важливий етап свого розвитку і набув вагомого значення в суспільному й культурному житті. Із суто церковних рамок виокремився у літературний супровід міжконфесійних дискусій, що було зумовлено «як спільними для всієї тогочасної Європи тенденціями, так і специфічними обставинами історико-політичного характеру в Україні» (Поплавська, 2007: 287). Крім свого естетичного значення, він став підґрунтям для культивування в українському письменстві інших прозових жанрів.

Особливу роль для трактату у другій половині XVII – першій половині XVIII ст. відіграли як історичні, так і культурні умови. «Попри складну міжнародно-політичну ситуацію, Українська козацька держава поступово перетворилася у країну з порівняно високим загальним рівнем культури, освіти і науки. Велику роль у їхньому розвитку ... відіграло православне духовництво. Київ, Чернігів та Переяслав належали до провідних осередків підготовки теологів, перекладачів, учителів не лише для України, а й Білорусії, Молдавії,

Московії й навіть Центрально-Східної та Західної Європи» (Історія, 2014: 310). У цей період активно розвивається у письменстві бароковий стиль, що позначився і у трактатах та їх стильовій практиці. Проявився переважно у фольклоризації біблійних сюжетів, ампліфікаційних техніках, прикрашанні текстів порівняннями, метафорами, алегоріями, риторичними фігурами. А також посилюється їх світська складова через введення у текст сюжетів реального життя.

Такі принципи виявилися, наприклад, у трактатах і Іоанікія Галятівського, і Лазаря Барановича, і Стефана Яворського та інших богословів. При збереженні традиційної структури (передмова до читача, окремі статті, композиційно незалежні листи, спогади, різні документи, якими декорувався твір), у їх творах лаконічність висловлювань досягалася засобами ритмізації та поетичними текстами. Наприклад, у трактаті Лазаря Барановича «Нова міра старої віри» виклад богословських доктрин позначений осо-

бливою художністю, чого вимагала барокова традиція, через використання віршованого тексту, який посилював динамізм твору. Таким чином, у цей період автори трактатів намагаються різними шляхами переконати реципієнта у своїй точці зору щодо християнських, національно-релігійних цінностей, впливати на їх емоції та естетичні смаки.

Висновки. Історичні процеси в Україні другої половини XVI – першої половини XVIII ст. характеризувалися змінами політичної та релігійної ситуації, активізацією освітньої, наукової практики та літератури. Прикметною ознакою епохи був стиль бароко. У цей період особливу жанрову підсистему утворили богословські трактати, які у тодішній міжконфесійній комунікації трансливали певну інформацію і мали відповідну політично-релігійну спрямованість. Вони є синкретичним жанром, що складається з текстових компонентів різної структури і художньої значимості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Борисенко К. *Prosimetrum* в українській літературі барокової доби. Донецьк: Норд-Прес, 2008. 124 с.
2. Головащенко С. І. Реформи Петра Могили і православна церковність. *П. Могила: богослов, церковний і культурний діяч*. Київ: Дніпро, 1997 <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/24801>
3. Грушевський М. *Історія української літератури*: В 6 т. 9 кн. К.: Либідь, 1995. Т. 5. Кн. 2. 352 с.
4. Ісіченко І. *Історія української літератури: епоха Бароко (XVII–XVIII ст.)*. Львів: Святогорєць, 2011. 568 с.
5. *Історія української літератури: у 12-ти томах*. Київ: Наукова думка, 2014. Том 2, 838 с.
6. Матушек О. *Проповіді Лазаря Барановича в дискурсі українського Бароко*. Харків: Майдан, 2013. 360 с.
7. Нічик В. М., Литвинов В. Д., Стратій Я. М. *Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні (кінець XVI – початок XVII ст.)*. К.: Наукова думка, 1990. 382 с.
8. Поплавська Н. *Полемісти. Риторика. Переконавання (Українська полемічно-публіцистична проза кінця XVI – поч. XVII ст.)*. Монографія. Тернопіль: ТНПУ, 2007. 379 с.
9. Радішевський Р. «Літос» і духовна спадщина Петра Могили. *Петро Могила. Літос*. Київ: Талком, 2018. С. 4–41.
10. Сас П. *Витоки українського націотворення*. К.: Інститут історії України НАН України, 2010. 702 с.
11. Студинський К. *Полемічне письменство в р. 1608. ЗНТШ*. Львів, 1911. Т. 104. Вип. IV. С. 5–37.
12. Сухарева С. *Риторичний простір польськомовної прози XVII ст.* Луцьк: Вежа-Друк, 2015. 370 с.
13. Ткачук Р. *Полемічна традиція унійних письменників кінця XVII – першої половини XVIII ст.: доба і постаті, текст і протекст, риторика і поетика*. Київ: КММ. 2019. 462 с.
14. *Трактат. Велика українська енциклопедія. Електронна версія* <https://vue.gov.ua/%D0%A2%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B0%D1%82>
15. Ушкалов Л. *Світ українського бароко*. Харків: Око, 1994. 112 с.
16. Франко І. Я. *Життя й літературна діяльність Іпатія Потія. Франко І. Зібрання творів : У 50 т.* К.: Наукова думка, 1983. Т. 39. С. 508–533.

REFERENCES

1. Borysenko K. (2008) *Prosimetrum v ukraini literatury barokovoi doby* [Prosimetrum in Ukrainian literature of the Baroque era]. Donetsk: Nord-Pres. 124. [in Ukrainian].
2. Holovashchenko S. I. (1997) *Reformy Petra Mohyly i pravoslavna tserkovnist* [Peter Mohyla's reforms and the Orthodox Church]. P. Mohyla: bohoslov, tserkovnyi i kulturnyi diiach. Kyiv: Dnipro <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/24801> [in Ukrainian].
3. Hrushevskiy M. (1995) *Istoriia ukraini literatury: V 6 t. 9 kn* [History of Ukrainian literature: In 6 vols. 9 books]. K.: Lybid. T. 5. Kn. 2. 352. [in Ukrainian].
4. Isichenko I. (2011) *Istoriia ukraini literatury: epokha Baroko (XVII – XVIII st.)* [History of Ukrainian literature: the Baroque era (XVII – XVIII centuries)]. Lviv: Sviatohorets. 568. [in Ukrainian].
5. *Istoriia ukraini literatury: u 12-ty tomakh* (2014) [History of Ukrainian literature: in 12 volumes]. Kyiv: Naukova dumka. Tom 2, 838. [in Ukrainian].

6. Matushek O. (2013) Propovidi Lazaria Baranovycha v dyskursi ukrainskoho Baroko [Sermons of Lazar Baranovych in the discourse of the Ukrainian Baroque]. Kharkiv : Maidan. 360. [in Ukrainian].
7. Nychyk V. M., Lytvynov V. D., Stratii Ya. M. (1990) Humanistychni i reformatsiini idei na Ukraini (kinets XVI – pochatok XVII st.) [Humanist and reformation ideas in Ukraine (late 16th – early 17th centuries)]. K.: Naukova dumka. 382. [in Ukrainian].
8. Poplavska N. (2007) Polemisty. Rytoryka. Perekonuvannia (Ukrainska polemichno-publitsystychna proza kintsia XVI – poch. XVII st.) [Polemicists. Rhetoric. Persuasion (Ukrainian polemical and journalistic prose of the late 16th – early 17th centuries)]. Monohrafiia. Ternopil: TNPU. 379. [in Ukrainian].
9. Radyshevskiy R. (2018) «Litos» i dukhovna spadshchyna Petra Mohyly [“Litos” and the spiritual heritage of Peter Mohyla.]. *Petro Mohyla. Litos*. Kyiv: Talkom. 4–41. [in Ukrainian].
10. Sas P. (2010) Vytoky ukrainskoho natsiotvorennia [Origins of Ukrainian nation-building]. K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. 702. [in Ukrainian].
11. Studynskiy K. (1911) Polemichne pysmenstvo v r. 1608 [Polemical writing in 1608]. ZNTSh. Lviv. T. 104. Vyp. IV. 5–37. [in Ukrainian].
12. Sukhariieva S. (2015) Rytorychnyi prostir polskomovnoi prozy XYII st [Rhetorical space of Polish-language prose of the 17th century]. Lutsk: Vezha-Druk. 370. [in Ukrainian].
13. Tkachuk R. (2019) Polemichna tradytsiia uniinykh pysmennykiv kintsia XYI – pershoi polovyny XYII st.: doba i postati, tekst i protekst, rytoryka i poetyka [The polemical tradition of the Union writers of the end of the 16 th century – the first half of the 17 th century: era and figures, text and pretext, rhetoric and poetics.]. Kyiv: KMM. 462. [in Ukrainian].
14. Traktat [Treatise]. *Velyka ukrainska entsyklopediia. Elektronna versii* <https://vue.gov.ua/%D0%A2%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B0%D1%82> [in Ukrainian].
15. Ushkalov L. (1994) Svit ukrainskoho baroko [The world of Ukrainian baroque]. Kharkiv: Oko. 112. [in Ukrainian].
16. Franko I. Ya. (1983) Zhyttia y literaturna diialnist Ipatii Potii [Life and literary activity of Hypatius Potius]. *Franko I. Zibrannia tvoriv : U 50 t.* K.: Naukova dumka. T. 39. 508–533. [in Ukrainian].